

PIOTR ZŁOTKOWSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Kim był półpanek? Analiza apelatywno-proprjalna

Who was the *półpanek*? Appellative and proprjal analysis

System antroponimiczny, jak dowodzą rezultaty badań historycznego nazewnictwa osobowego, jest odbiciem realnie istniejącej rzeczywistości. Antroponimy są bogatym źródłem wiedzy o otaczającym świecie. W onimach, wyekscerpowanych ze źródeł historycznych, zachowało się wiele archaizmów i wyrazów pospolicznych, które wyszły już z użycia. Nazwy własne są więc doskonałym narzędziem badania kultury; a związki nazewnictwa osobowego z kulturą były już przedmiotem wielu studiów z zakresu antroponomastyki (Kaleta 1998; Kaleta 2003; Łobodzińska 2000).

W tym kontekście niezwykle ważna jest szczegółowa analiza procesu kształtowania się antroponimów oraz ich przeobrażeń. Badacze zajmujący się tą problematyką próbowali znaleźć odpowiedź na pytanie, czy dawne zróżnicowanie społeczne wpłynęło na wykształcenie się odrębnych modeli nazwiskotwórczych. Onomaści są na ogół zgodni, że nie istniały różnice formalne między nazwiskami szlachty, mieszczan i chłopów (Klisiewicz 1983: 317–321). We wszystkich warstwach społecznych występowały te same typy strukturalne nazwisk, różnice dotyczyły jedynie proporcji w dystrybucji poszczególnych formantów nazwisk derywowanych. Jeśli chodzi o płaszczyznę semantyczną, zaznacza się w grupie nazwisk szlachty przewaga antroponimów odmiejscowych. Należy jednak zauważyć, że w środowisku drobnej szlachty rozpowszechnione były przydomki i przezwiska, których pola semantyczne nie różniły się znacząco od semantyki nazwisk dawnych mieszczan i chłopów.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie nieco zapomnianego apelatywu *półpanek* oraz związanego z nim semantycznie rzeczownika *panek*. Przedmiotem analizy będą również antroponimy motywowane obu apelatywami. Postaramy się również odpowiedzieć na pytanie, czy występowanie interesujących nas onimów w warstwie drobnoszlacheckiej można w jakiś sposób powiązać ze specyfiką tej grupy społecznej.

Większość użytkowników współczesnego języka polskiego musiała zetknąć się z apelatywem *półpanek*, ale prawdopodobnie miałyby spore trudności z objaśnieniem jego znaczenia. Postarajmy się zatem naszkicować odpowiednie tło semantyczne dla dalszych rozważań.

Leksemu *półpanek* nie odnotowuje *Słownik staropolski* ani *Słownik polszczyzny XVI wieku*. Interesujące nas hasło odnajdujemy dopiero w kartotece *Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku*. Znajduje się tam jednostkowe poświadczenie tego apelatywu bez przytoczenia kontekstu, w którym on występuje. Ze słownika Lindego dowiadujemy się natomiast, że słowo to ma znaczenie ‘*niedopanek, pana udający*’ (Linde 1811: 885). Z kolei słownik warszawski podaje dwie różne definicje tego leksemu: 1. ‘*człowiek udający pana, pozujący na pana*’, 2. ‘*posiadacz kilku włók ziemi, człowiek pośredniej zamożności pomiędzy zagrodowcem a panem folwarcznym; niby szlachcic, niby chłop; szlachcic zubożały*’ (Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1908: 952).

Hasło *panek*, powiązane znaczeniowo z apelatywem *półpanek*, nie zostało umieszczone w *Słowniku staropolskim*. Pojawia się ono dopiero w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*, gdzie traktowane jest jako formacja deminutywna utworzona od apelatywu *pan*. Przypisane są mu następujące znaczenia: 1. ‘*członek wyższej warstwy społecznej*’, 2. ‘*właściciel ziemski w stosunku do poddanych feudalnych*’, 3. ‘*pewien mężczyzna, on*’ oraz jako forma grzecznościowa. Leksem opatrzony jest kwalifikatorem ‘*zawsze iron. lub żart.*’ (Mayenowa 1995: 141–142). Słownik Lindego podaje tylko jedno znaczenie tego słowa: ‘*niewielki pan, niedopanek*’ (Linde 1811: 623). Nieco dokładniejszy jest pod tym względem słownik warszawski, z którego dowiadujemy się, że *panek* to: 1. ‘*pan*’, 2. ‘*niewielki pan, półpanek, szlachciura, szlachetka*’, 3. ‘*młody pan dobrego tonu, lubiący się pokazać, przedstawiciel złotej młodzieży*’ (Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1908: 33). Należy dodać, że również w kartotece *Słownika języka polskiego XVII i I. połowy XVIII wieku* można odnaleźć zapisy poświadczające funkcjonowanie analizowanego leksemu w polszczyźnie tego okresu¹.

Na podstawie przytoczonych danych można zaryzykować stwierdzenie, że zakres semantyczny obu wyrazów jest zbliżony, a częściowo nawet się pokrywa. Nie ulega wątpliwości, że słowo *półpanek* to postać pochodna wyrazu *panek*,

¹ <http://www.rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=7770&from=publication> [data dostępu: 12.11.2015].

a ten z kolei jest derywatem apelatywu *pan*. Interesująca jest stopniowa ewolucja znaczenia leksemu *panek*. O ile jeszcze w XVI wieku był on synonimem słowa *pan*, z odcieniem żartobliwym bądź ironicznym, to w okresie późniejszym jego zakres semantyczny zbliżył się do znaczenia wyrazu *półpanek*. Utwierdza nas w tym przekonaniu porównanie definicji obu apelatywów zawartych w słowniku warszawskim.

Zastanawia fakt słabego poświadczenia wyrazu *półpanek* w staropolskim materiale leksykalnym. Być może spowodowane jest to specyfiką źródeł, które stały się podstawą do odtworzenia korpusu leksykalnego języka polskiego tego okresu. Nasuwa się zatem pytanie, czy podobnie było na płaszczyźnie proprialne. Spróbujemy na nie odpowiedzieć w dalszej części artykułu.

Zatrzymajmy się jeszcze przy kwestii zakresu znaczeniowego wyrazu *półpanek*. Powyżej przytoczyliśmy kilka definicji językowych przybliżających jego pole semantyczne. Aby ten zakres doprecyzować i umieścić w określonym kontekście kulturowym, przeprowadzono kwerendę publikacji, głównie książek i czasopism, wydanych w XIX i pierwszej połowie XX wieku.

W niezwykle interesujący sposób nakreślili postacie półpanków kresowych i galicyjskich Józef Ignacy Kraszewski (1842: 182–194) i Józefa Szujski (1861: 78–83). Obaj autorzy mieli do nich zdecydowanie krytyczny stosunek. Z opisów wyłania się obraz półpanków jako grupy społecznej, którą można realnie wyodrębnić ze społeczeństwa, stosując pewne określone kryteria, np. majątkowe. Wedle definicji pisarzy w jej skład wchodziły osoby pochodzące ze środowiska szlacheckiego, względnie majątne, posiadające niekiedy nawet kilka wsi. Jednocześnie daje się zauważyć, że traktowali oni półpanka jako swego rodzaju typ charakterologiczny. Była to, ich zdaniem, osoba aspirująca do miana wielkiego majątnego pana, której głównym celem życiowym stało się dorównanie najbogatszej szlachcie i arystokracji. Półpankowie mieli w pogardzie biedną szlachtę, starali się utrzymywać ściśle kontakty tylko z arystokracją, która z kolei nimi pogardzała. „Chorzy na pana”, jak ich określał Kraszewski, znajdowali się więc w swoistym zawieszeniu między dwiema grupami społecznymi, nie przynależąc do żadnej z nich.

Podobny stosunek do półpanków musiał mieć Wincenty Pol, co znalazło odzwierciedlenie w jego poezji:

Gorszy, niż pan na Wołyniu,
Jest pół-panek na Podolu! (Pol 1845: 54)

Półpankiem mógł być zresztą nie tylko właściciel ziemski. Na łamach czasopism z pierwszej połowy XX wieku pojawiały się różne typy półpanków: mieszczanie, wójtowie, ekonomowie, endecy itp. Oto wybrane przykłady:

Powinni jednak pamiętać ci wszyscy, którzy w ciężkiej pracy zdobywają kawał chleba dla siebie i swej rodziny, że nie wtenczas dopiero należy się zwracać do związku zawodowego, gdy go pan krzywdzić pocznie lub, co gorsza, półpanek, ekonom, rządcą lub leśniczy, co się częściej zdarza, wyzyskiwać go nie będzie, lecz już zawczasu wszyscy powinni się znaleźć w związku zawodowym, a wtenczas i sam związek silny liczebnie a stawać będzie w obronie wszystkich, bo wszyscy do niego ze słusznymi skargami zwracać się będą, powiadamiając o krzywdach i nieprawościach, jakie im się dzieją (*Robotnicy rolni i leśni* 1927: 2).

W sprawie nadużyć wójta Stańka w Rusocicach, zniechęconego przez całą gminę, a nawet w okolicy. Może wreszcie przytrze się rogów temu półpankowi (*Parlament* 1901: 98).

Chłop pracujący na roli w wydatkowaniu grosza jest zawsze oszczędny, jak powiadają miejskie półpanki, skąpy i na grosz chciwy, albowiem chłop wie najlepiej, z jakim trudem i mozołem ten grosz trzeba zdobywać i dlatego też jest on oszczędny w wydatkowaniu grosza publicznego (Langier 1932: 1).

Z tego wszystkiego, co powiedziałem, wypływa jasno wniosek, że my, stronnictwo chłopskiego Wyzwolenia, cośmy stali i stoimy przy ideałach Marszałka Piłsudskiego, jako przy Tym, co walczył i walczy o całość i potęgę Państwa Polskiego, musimy przestrzec, jak zawsze Was przestrzegaliśmy Bracia Chłopi, przed różnymi filutami politycznymi wszelkiego gatunku pomocników obszarniczych, witosików piastowych i półpanków endeckich, którzy wiedząc, iż lud wielbi Marszałka Piłsudskiego, będą się starali za pomocą Jego imienia do Was podchodzić, mącić i rozbijać czy „bezpartyjną naprawą Rzeczypospolitej” czy też „chrześcijańsko-ludową” pałą! (Langier 1926: 2)

Mimo iż obecnie, jak już wcześniej wspomniano, wyraz ten jest nieco zapomniany, nie wyszedł jednak całkowicie z użycia. Można się o tym przekonać, przeglądając np. dyskusje na forach internetowych. Współczesnym półpankiem może być np. mieszczuch, dziennikarz, polityk, a nawet każdy Polak².

Chciałbym jeszcze zwrócić uwagę na pewien aspekt ewolucji znaczeniowej tego wyrazu. Pierwotnie, jak wiemy, nazywał on tylko i wyłącznie przedstawicieli warstwy szlacheckiej. Z biegiem czasu słowem tym zaczęto określać również bogatych chłopów. Nastąpiło to najprawdopodobniej już po uwłaszczeniu. Stopniowo wyraz *półpanek* stał się w prasie robotniczej i ludowej synonimem osoby zagrażającej jedności środowiska chłopskiego³. Półpankowie chłopscy mieli być największymi beneficjentami reformy rolnej, prowadzonej w głównej mierze przez banki i spółki parcelacyjne. Znamienne są w tym kontekście fragmenty wy-

² <http://forum.echodnia.eu/49tys200-koszt-gazetki-propagandowej-starostwa-t251204/> [data dostępu: 12.11.2015]; http://praca.gazetaprawna.pl/artykuly/167989,w_2009_roku_nie_beda_przy_znawane_renty_strukturalne.html [data dostępu: 12.11.2015]; <http://wpolityce.pl/forum/polityka/28-dyskusje-pod-publicacjami-dzialu-polityka/tematy/37483-komentarze-publicacji-prof-glinski-o-polskich-mediach-skala-pomyslow-manipulacyjnych-jest-zaiste-imponujaca> [data dostępu: 12.11.2015]; <http://antoni.dudek.salon24.pl/291762,czy-istnieje-polski-wirus> [data dostępu: 12.11.2015].

³ O stosunku KPP do bogatych chłopów–półpanków pisze J. Jachymek (1996: 134).

branych artykułów zamieszczonych w czasopismach ludowych okresu międzywojennego:

Wy, zakładając spółki parcelacyjne, rozdajecie ją [ziemię – uzup. P. Z.] najbogatszym. [...] W ten sposób wszystko pozostaje bez zmiany; tyle tylko, że na miejsce dawnej szlachty tworzyście nowych szlachetków, twardych półpanków, którzy się nędzy i rozpaczy zawiedzionych braci będą ze spokojem przyglądali. A gdzie „jedność chłopska”? (*Nasza odpowiedź* 1922: 249).

Wykonanie reformy rolnej takie, jak było dotąd, leżało prawie wyłącznie w rękach urzędników z Urzędów Ziemskich. Ci zaś urzędnicy, aby się pozbyć pracy, a także żeby iść na rękę obszarnikom i bogatym półpankom chłopskim, przekazywali to wykonanie tzw. „instytucjom upoważnionym” – bankom i spółkom parcelacyjnym. [...] Obszarnicy, a nawet bogaci półpankowie chłopscy, mający ziemi dosyć, nie powinni mieć wcale głosu w sprawie parcelacji (*O wykonanie reformy rolnej* 1923: 2).

Animozje w ruchu ludowym, żywe w okresie międzywojennym, trwały nawet po zakończeniu II wojny światowej. Wyraz *panek* wszedł do arsenału środków walki ideologicznej. Tak jak słowo *kulak* mógł oznaczać reakcjonistę i wroga postępowej części społeczeństwa budującej socjalizm:

Te 10% wiejskich półpanków przyczyniło się do wymordowania już w niepodległej Polsce ponad pięć tysięcy robotników i chłopów, a w tym wielu działaczy Str. Ludowego. To ta oto burżuazja miejska i wiejska podniosła krzyk o okupacji radzieckiej i kołchozach (Kowalski 1948: 2).

Przybliżyliśmy już zakres semantyczny apelatywu *półpanek*, postaramy się zatem odpowiedzieć na pytanie, czy był on elementem motywującym nazwiska, przezwiska i przydomki. Nazwisko *Półpanek* jest odnotowane w *Słowniku nazwisk współcześnie w Polsce używanych* z zerową liczbą nosicieli (Rymut 1993: 524). Świadczy to o tym, że w przeszłości mieszkali w Polsce osoby noszące to nazwisko. Z zupełnie inną sytuacją mamy do czynienia w przypadku antroponimu *Panek*. Według danych z lat 90. XX wieku nazwisko to na terenie naszego kraju nosiło w owym czasie 11138 osób. Liczba jego nosicieli w poszczególnych województwach (w granicach sprzed 1993 roku) przedstawiała się następująco:

Wa: 422, BP: 16, Bs: 40, BB: 330, By: 142, Ch: 23, Ci: 143, Cz: 298, El: 65, Gd: 177, Go: 134, JG: 140, Kl: 631, Ka: 1096, Ki: 281, Kn: 18, Ko: 72, Kr: 582, Ks: 55, Lg: 147, Ls: 111, Lu: 268, Łd: 176, NS: 87, Ol: 79, Op: 376, Os: 8, Pl: 186, Pt: 40, Pł: 199, Po: 199, Pr: 178, Ra: 392, Rz: 590, Sd: 29, Sr: 286, Sk: 341, Sl: 135, Su: 79, Sz: 228, Tb: 508, Ta: 649, To: 156, Wb: 206, Wł: 2, Wr: 482, Za: 189, ZG: 147 (Rymut 1993: 182).

Na początku XXI wieku populacja użytkowników tego nazwiska szacowana była na 12709 osób (Zawadzki 2002: 191). Według aktualnych danych doliczo-

no się 12797 osób z nazwiskiem *Panek*, mieszkających w 326 różnych powiatach i miastach. Najwięcej nosicieli zameldowanych jest w powiatach: łańcuckim (592), krotoszyńskim (281), warszawskim (280), wieluńskim (266), tarnobrzeskim (242), łowickim (233), tarnowskim (184) oraz w miastach: Krakowie (303), Radomiu (275) i Wrocławiu (262)⁴.

Przytoczone informacje wskazują, że większość użytkowników antroponimu zamieszkuje na południu Polski. Już Jarosław Zawadzki zwrócił uwagę na jego południowopolski charakter, pisząc, że 80% nosicieli nazwiska mieszka w tej części naszego kraju (Zawadzki 2002: 191).

Należy jednak zauważyć, że nie każde nazwisko *Panek* musi mieć motywację odapelatywną. Istnieje również możliwość powstania tego antroponimu od deminutywnej postaci imion *Atanazy*, *Pankracy*, *Pantaleon* (Malec 1994: 301; Tichoniuk 2000: 72, 121).

Nieocenionej wartości zbiór antroponimów, jakim jest niewątpliwie *Słownik staropolskich nazw osobowych*, nie zawiera hasła *Półpanek*. Jedno z najstarszych poświadczeń tego onimu udało się jednak odnaleźć w *Słowniku historyczno-geograficznym ziem polskich w średniowieczu*. Odnosi się ono do 1493 roku. Osobą identyfikowaną z jego użyciem był Mikołaj Półpanek, kmieć z miejscowości Smogorzewo w Wielkopolsce⁵.

Z kolei antroponim *Panek* jest poświadczony w *Słowniku staropolskich nazw osobowych* dziewięciokrotnie (w latach 1393–1492), zaś onim *Panko* pięciokrotnie (w latach 1400–1497). Zapisy te określają osoby wywodzące się z różnych warstw społecznych, zamieszkujące różne regiony Polski. Na podstawie analizy poświadczeń można wywnioskować, że antroponim był rozpowszechniony nie tylko w środowisku szlachty, na co mogłoby wskazywać znaczenie podstawy motywującej (Taszycki 1974–1976: 184). Warto jeszcze dodać, że we wspomnianym słowniku odnotowany jest również onim *Połpan*, poświadczony jednostkowo w 1438 roku (Taszycki 1974–1976: 314).

Aby uzyskać odpowiedź na pytanie o obecność antroponimu w systemie nazewniczym warstwy szlacheckiej, przeprowadzono kwerendę w źródłach XVI- oraz XVII-wiecznych, odnoszących się do terenu Podlasia. Jak wiadomo, region ten był w przeszłości zamieszkiwany przez znaczny odsetek ludności drobnoszlacheckiej. Ze źródeł o charakterze fiskalnym i sądowym udało się wyekscerpować następujące poświadczenia antroponimów *Półpanek* i *Panek* wraz z ich wariantami strukturalnymi:

⁴ <http://www.moikrewni.pl/mapa/kompletny/panek.html> [data dostępu: 12.11.2015].

⁵ <http://www.slovník.ihpan.edu.pl/search.php?q=p%C3%B3%C5%82panek&d=0&t=0> [data dostępu: 12.11.2015].

Pólpanek:

Dąbrówka Kościelna: *Slach. Paweł Woyno Pułpanek* 1673 ASK I 70, 326.

Jamiołki: *Szczepan Połpanek* 1528 ŻDz 17, 206.

Łapy: *S. Wawrzyniec Pułpanek* 1663 ASK I 70, 551 v.; *Szl. Grzegorz z żoną Pułpanek* 1676 Cz 1099, 779 v.

Perki-Wypychy: *Albertus oll[im] Petri Pułpanek Perka de Perki Wypychy h[ae]r[er]e[s]* 1593 ZZG 17, 714.

Puchały: *N[obi]lis Joannes Pułpanek Puchalski* 1592 ZZG 17, 580; *Joannes oll[im] Valentini Pułpanek Puchalski cum filiis suis Matthaео, Jacobo et Simone* 1599 ZZG 17, 1098.

Sokoły (Ruś): *Jakub Połpanek* 1528 ŻDz 17, 202; *Stephanus et Jacobus Pułpankowie* 1537 Kap 383; *Bart[holo]maeus oll[im] Jacobi Połpanek de Sokoły* 1543 ZZG 20, 54; *Bart[holo]maeus filius Jacobi Połpanek de Sokoły Rusch* 1544 ZZG 20, 72; *N[obi]lis Bart[holo]maeus filius Jacobi Pułpanek de Sokoły* 1556 ZZG 17, 99; *actorum dictum Pułpanek* 1612 KGB 18, 131.

Wojny: *N[obi]lis Albertus Pułpanek Woyno* 1597 ZZG 18, 302; *Matheusz y Maciey Pupankowie* 1640, 1641 KGB 1, 5 v.

Wyszonki (Warele): *N[obi]lis Joannes Pułpanek Warhel de Warhele Antiqua et Nowa* 1578 ZZG 17, 292.

Półpankowicz:

Wyszonki (Warele): *N[obi]lis Joannes Pułpankowicz de Warhele* 1570 ZZG 18, 487.

Półpanczyk:

Łapy: *Szlachetny Jakub Łapinski Pułpanczyk* 1673 ASK I 70, 587; *Maciey Pułpanczyk, Pan Łapinski Pułpanczyk, Jakub Pułpanczyk, Wawrzyniec Pułpanczyk* 1674 ASK I 70, 650 v.

Wojny: *Slach. Walery Woyno Pułpanczyk* 1673 ASK I 70, 326 v.; *Slach. Walenty Woyno Pułpanczyk* 1674 ASK I 70, 394.

Panek:

Brzozowo: *Albertus Panek Brzozowski* 1545 ZZG 20, 81; *Albertus oll[im] Martini Panek Brzozowski* 1556 ZZG 17, 87; *Simon olim Stephani Panek* 1569 AU 246; *Śl. Symon Panek Brzozowski* 1580 ŻDz 17, 112; *Jacobus oll[im] Mathiae Smukiel Brzozowski de Brzozowo Antiqua haeres et Anna filia oll[im] Alberti Panek Brzozowski C[o]n[fi]u[ges]* 1608 L 812–1–8, 84.

Kulesze: *Valentinus oll[im] Petri Panek Kulessa de Kulesse Miziołki Nova Villa haeres* 1594 ZZG 17, 813.

Pierzchały: *Jan Stanisławowicz Panok* 1528 ŻDz 17, 192.

Wnory: *Slachatny Zigmunt oli[m] Stani[slai] Panek* 1579 ASK I 47, 349.

Wyszki: *Matey Panok* 1528 *ŹDz* 17, 190; *N[obi]lis Joannes oll[im] Mathiae Panek de Wyszki* 1556 *ZZG* 17, 91.

Pankowicz:

Brzozowo: *Мартинъ Паньковичъ, Щепанъ Паньковичъ* 1528 *RIB* 33, 142.

Dąbrowa-Wilki: *N[obi]lis Sta[nisla]us Pankowicz de Dambrowa Wilki D[istri]ctus Droh.* 1588 *ZZG* 17, 518.

Łempice Stare: *N[obi]lis Valentinus oll[im] Alberti Pankowicz de Łempicze D[istri]ctus Droh.* 1592 *ZZG* 17, 580; *X[is]to[fo]rus oll[im] Joan[nis] Pankowicz de Łempice Antiqua D[istri]ctu Droh.* 1605 *L* 812–1–8, 18 v.

Łopienie: *Paweł Andreiewicz Pańkowicz* 1528 *ŹDz* 17, 198.

Stypułki: *N[obi]lis Georgius oll[im] Stephani Pankowicz Stypulek de Stypułki* 1595 *ZZG* 18, 245.

Zalesie Łabędzkie: *Bartosz Pankowicz, Jakub Pankowicz* 1528 *ŹDz* 17, 208; *N[obi]lis Albertus filius Nico[la]i Pankowicz de Zalesie Łabędzkie* 1596 *ZZG* 18, 260.

Powyższe nazwy w terminologii onomastycznej określa się jako przezwiska i przydomki (Warchoł 1996). Znamienne, że w przedstawionym materiale onomastycznym nie odnotowano ani jednego nazwiska. Spośród 44 jednostkowych poświadczeń antroponimów motywowanych obu apelatywami 24 należy odnieść do podstawy *półpanek*, pozostałe 20 utworzono od leksemu *panek*. W analizowanym zbiorze nazw 25 jednostek stanowią nazwy własne niederywowane na płaszczyźnie antroponimicznej, pozostałych 18 onimów to derywaty antroponimiczne. W procesie ich derywacji zostały użyte popularne nazwotwórcze formanty antroponimiczne *-(ow)icz* (w XVI i początku XVII wieku) oraz *-(cz)yk* (w drugiej połowie XVII wieku). Omawiane nazwy osobowe odnotowano w następujących podlaskich miejscowościach: Brzozowo, Dąbrowa-Wilki, Dąbrówka, Jamiolki, Kulesze, Łapy, Łempice Stare, Łopienie, Wnory, Wojny, Perki-Wypychy, Pierzchały, Puchały, Sokoły (Ruś), Stypułki, Wyszonki (Warele), Zalesie Łabędzkie. Jeśli miejscowość składała się z kilku przysiółków, a zapisy nie określają jednoznacznie, w którym z nich odnotowano antroponim, podano tylko człon utożsamiający zestawionej nazwy miejscowej.

Jak wynika z powyższych zapisów, antroponimy motywowane apelatywami *panek* i *półpanek* już od XVI wieku były widocznym elementem kulturowo-onomastycznego krajobrazu Podlasia. O ich trwałości świadczy fakt, iż w 1775 roku w Łapach-Łynkach i Łapach-Pluśniakach zamieszkiwało łącznie 5 rodzin wywodzących się z gałęzi określanych przydomkiem *Półpanek*. W obu tych miejscowościach mieszkają do dziś rodziny Łapińskich Półpanków (Lubicz-Łapiński 2004: 104). Należy zauważyć, że antroponim ten występował nie tylko wśród drobnej szlachty podlaskiej. Na Kaszubach znana jest szlachecka rodzina Trze-

biatowskich z przydomkiem *Półpanek* (Kętrzyński 1802: 159; *Spis miejscowości i rodów* 1925: 121; Pragert 2005: 97, 204, 217).

Na koniec pozostaje jeszcze odpowiedź na pytanie, czy ślady podlaskich półpanków i panów pozostały jedynie w miejscowym systemie antroponimicznym. Niektórzy XIX-wieczni badacze tradycji lokalnej i folkloru zwracali uwagę na istnienie na Podlasiu oddzielnej grupy, sytuującej się między drobną szlachtą a szlachtą folwarczną. Ludwik Czarkowski, autor opracowania *Powiat bielski w guberni grodzieńskiej. Zarys ludoznawczy*, zauważył, że na Podlasiu w odróżnieniu od Małopolski, gdzie brak obu kategorii, półpanowie i drobna szlachta stanowili dwa ogniwa pośrednie między panami a chłopami. Badacz zaznaczył również, że półpanowie posługiwali się dość poprawnie językiem książkowym, w odróżnieniu od drobnej szlachty, która używała odmiany dialektu mazowieckiego z „odcieniem podlaskim” (Czarkowski 1908: 58, 73, 89). Inny etnograf, Zygmunt Gloger, w *Słowniku gwary ludowej w okręgu tykocińskim* sformułował zbieżną z wcześniej przytoczoną opinią definicję wyrazu *półpanek*: ‘*posiadacz kilku włók ziemi, człowiek pośredniej zamożności między zagrodowcem a panem folwarcznym*’ (Gloger 1894: 69). Reasumując, należy uznać obecność leksemu *półpanek* na płaszczyźnie apelatywnej i proprialnej za element podlaskiego, jak również ogólnopolskiego krajobrazu kulturowego.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA

a) źródła rękopiśmienne:

AGAD Warszawa:

KGB 18, Księga grodzka brańska nr 18 z l. 1612–1614.

ASK I 47, Rejestr poborowy ziemi bielskiej z 1579 r.

ASK I 70, Rejestry pogłównego pow. brańskiego z 1673 i 1674 r.; Rejestry pogłównego pow. suraskiego z 1663, 1673 i 1674 r.

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

Cz 1099, Rejestr poborowy ziemi bielskiej z 1676 r.

AP Białystok:

KGB 1, Księga grodzka brańska z l. 1640–1641.

AP Kraków Oddział I (na Wawelu):

Zbiór Zygmunta Glogera

ZZG 17, Odpisy dokumentów z ksiąg relacji i dekretów grodzkich brańskich z l. 1541–1599.

ZZG 18, Odpisy dokumentów z ksiąg relacji i dekretów grodzkich brańskich z l. 1537–1599.

ZZG 20, Odpisy dokumentów z ksiąg grodzkich brańskich: relacji, dekretów, ksiąg wieczystych. 1537–1791.

ЦДДАУ Львів:

L 812-1-8, Regesty dokumentów z ksiąg grodzkich brańskich z l. 1604–1608.

b) źródła drukowane:

AU, Spis szlachty podlaskiej składającej przysięgę Koronie polskiej w 1569 r., *Akta Unii Polski z Litwą 1385-1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, s. 236–264.

Kap, Kapica-Milewski I., 1870, *Herbarz*, Kraków.

RIB 33, *Popis wojenny ziemi bielskiej z 1528 r.*, 1915, „Russkaja Istoričeskaja Biblioteka”, t. XXXIII, Petrograd, s. 124–182.

ŻDz 17, *Popis wojenny ziemian województwa podlaskiego z 1528 r.*; Rejestr poborowy woj. podlaskiego z 1580 r., 1908, Jabłonowski A. (wyd.), *Źródła dziejowe*, t. VI, *Podlasie*, t. XVII, cz. I, Warszawa, s. 90–128, 187–222.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

Czarkowski L., 1908, *Powiat bielski w guberni grodzieńskiej. Zarys ludoznawczy*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie”, t. I, s. 39–132.

Gloger Z., 1894, *Słownik gwary ludowej w okręgu tykocińskim*, Warszawa.

Jachymek J., 1996, *Sojusznicy i przeciwnicy ruchu ludowego 1895–1995*, Lublin.

Klisiewicz E., 1983, *Czy istnieją różnice pomiędzy tzw. nazwiskiem szlacheckim, chłopskim i mieszczanским*, „Język Polski”, LXIII, 4–5, s. 317–321.

Kaleta Z., 1998, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa.

Kętrzyński W., 1902, *Przydomki szlachty pomorskiej*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, r. 9.

Kowalski W., 1948, *O prawdę i sprawiedliwość*, „Zielony Sztandar. Naczelny Organ Stronnictwa Ludowego”, Warszawa, rok XVI, nr 33 (195), 15 sierpnia.

Kraszewski J. I., 1842, *Obrazy z życia i podróży*, Wilno.

Langier A., 1926, *Do walki z nową obłudą starego wstecznicstwa*, „Wyzwolenie. Organ Polskiego Stronnictwa Ludowego Wyzwolenie”, Warszawa, rok XIII, nr 28, 11 lipca.

Langier A., 1932, *Ruszyły chłopcy gromadą mocno, nieustepliwie...*, „Wyzwolenie. Organ Stronnictwa Ludowego”, Warszawa, rok XIX, nr 41, 30 września.

Lubicz-Łapiński Ł., 2004, *Łąpy i ich mieszkańcy. Zaścianki Łapińskich w XV-XVIII w.*, Białystok.

Malec M., 1994, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków.

Nasza odpowiedź. Do klubu P.S.L. (Piast), 1922, „Wyzwolenie. Organ Polskiego Stronnictwa Ludowego”, Warszawa, rok IX, nr 32, 6 sierpnia.

Kaleta Z. (red.), 2003, *Nazwy własne a kultura: Polska i inne kraje słowiańskie*, Warszawa.

Łobodzińska R. (red.), 2010, *Nazwy własne i społeczeństwo*, t. I-II, Łask.

O wykonanie reformy rolnej, 1923, „Pług. Tygodnik Ludu Pracującego na Wsi”, Kraków, rok I, nr 10, 1 lipca.

Parlament, 1901, „Prawo Ludu. Organ Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej”, Kraków, rok VI, nr 7, 31 marca.

Pol W., 1843, *Pieśń o ziemi naszej*, Poznań.

Pragert P., 2005, *Herbarz szlachty Kaszubskiej*, t. 1, Gdańsk.

Robotnicy rolni i leśni a Związek Zawodowy, 1927, „Głos Robotnika. Organ Narodowej Partii Robotniczej”, Toruń-Bydgoszcz-Grudziądz, rok VIII, nr 263, 16 listopada.

Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiecki W. (red.), 1908, *Słownik języka polskiego*, t. IV, Warszawa.

Linde S., 1811, *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumila Linde*, t. II, cz. II, Warszawa.

Rymut K. (wyd.), 1993, *Słownik nazwisk współcześnie w Polsce używanych*, t. VII, Kraków.

- Mayenowa M. R. (red.), 1995, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. XXIII, Warszawa.
- Spis miejscowości i rodów ziemiańskich województwa pomorskiego*, 1924, opr. J. K., Kraków.
- Szujski J. (pseud. Nie-Van-Dyka), 1861, *Portrety*, Lwów.
- Tichoniuk B., 2000, *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839*, Zielona Góra.
- Warchoń S., 1996, *W sprawie terminów: 1. przewisko, 2. przydomek (Rozważania terminologiczne)*, „Terminovedenije”, Moskwa, 1 (3), s. 135–142.
- Zawadzki J. M., 2002, *1000 najpopularniejszych nazwisk w Polsce*, Warszawa.

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule poddano analizie językowej leksem *półpanek*. Skoncentrowano się na zbadaniu jego pola semantycznego w ujęciu diachronicznym. Wykorzystano do tego celu materiał leksykograficzny i tekstowy wyekscerpowany z publikacji wydanych w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Opracowanie jest również próbą odpowiedzi na pytanie, czy apelatyw ten był obecny w antroponomii drobnej szlachty podlaskiej. Przedmiotem rozważań był także problem istnienia w przeszłości odrębnej grupy ludności nazywanej półpankami.

Słowa kluczowe: antroponomia, drobna szlachta, płaszczyzna apalatywna i proprialna, Podlasie, półpanek

SUMMARY

This paper presents the linguistic analysis of a Polish word *półpanek*. The author examined the meaning of the lexeme in different historical periods. They were used for an analysis of linguistic materials from the dictionaries and 19th- and 20th-century publications. The purpose of this study was to determine whether the appellative was present in anthroponymic system of former petty gentry in the Podlasie region. The aim of this investigation was also to examine whether or not there had existed a social class which might be called *półpankowie*.

Key words: anthroponymy, appellative and proprial layer, petty gentry, Podlasie region, *półpanek*